

„KÉTFAJTA” SZÍNJÁTSZÁS — KRITIKUSSZEMMEL AZ AMATŐR EGYÜTTESEK SZEREPÉRŐL

Amatőr vagy profi színész között teljesítményüket tekintve én nem tenéek különbséget. Amikor a színpadon látom őket, amikor alakításukat osztályozzuk vagy bíráljuk, egyáltalán, amikor színházba lép az ember, legkevésbé foglalkoztatja a kérdés, hogy az illető színművész, aki Osztrovszkij, Ibsen, Németh László vagy Krleža drámai mondatait interpretálja, előzőleg, magánéletében kosztüm nélkül mit csinált, mivel foglalkozott, szereptanulását azért kellett-e megszakítania, mert eminens vendégei érkeztek, akikkel színháza, illetve az egész drámairodalom sorsát fogja megtárgyalni, vagy esetleg azért, mert meg kell fejnie a tehenet. Amikor ugyanis nézőként beülök egy színházterembe s látom a színészt, aki kezét hasára szoritva így sóhajt fel, hogy: „Jaj, nekem, mennyire gyötör az éhség!”, mint magánember természetszerűleg hazudik, de ez bennem fel sem merül, mert az előadás kvalitásán nem javít, és nem ront az, ha színművésziünk, aki nekünk épp azt bizonygatja, hogy milyen szörnyű, ha valaki éhkoppon marad, a függönyfelvonás előtt dupla virslit vágott be sok mustárral, vagy, reggel óta csakugyan falat se ment le a torkán. Az idézett mondattal, s általában az egész színjátszással kapcsolatban csak egy lényegi probléma létezik: el tudja-e hitetni velem mindazt, amit mond és cselekszik a színpadon, vagy „művészi” hazugságon kapom? Ez pedig csakis a színésztehetség kérdése. Tehát: hiszek-e neki vagy sem? A többi már nem a néző, illetve a kritikus feladata. Hogy hivatása-e a színjátszás, azzal keresi-e meg a kenyerét, vagy hobbiból, érdeklődésből, a színpadra, a szereplésre úzó vágy következtében érkezett-e a világot jelentő — a mi körülményeink között sokszor felsőpretn — deszkákra, semmiképp sem lehet döntő tényező egy-egy alakítás, egy-egy produkció elbírálásakor. Legfeljebb tisztelettel adózunk magunkban annak a ritka erős művészet iránti vonzalomnak és színházszeretetnek, mely az amatőrök sajátja, mely esztergapad, katedra, eke és borona mellől egész napos megfeszített munka után színházi próbákra, szereptanulmányozásra, újabb munkákra is elhívja őket.

Tegyünk különbséget a kifejezések között! Szerencsére válogathatunk bennük. Amatőrizmusról beszélek és nem műkedvelésről. Szerencsétlenségünkre viszont ez a két szó köznapi használatunkban egy és ugyanazt jelenti. A magyaros „műkedvelés” lekicsinylő, lekezelő, már-már a „dilettáns” jelentésével töltődött fel — épp ezért érzem pontosabbnak az „amatőrizmus”-t, amikor abban teszünk különbséget, hogy valaki színművészetéből megél, kereseti forrása az, vagy csupán létszükségeinek más téren való kielégítését követően hódol-e Tháliának. Mert ne felejtsük: sok furcsa dolog van a világban, az egyik közülük pedig az, hogy a művészetek közül épp — a múlt században még felénk is meglehetősen becsmértelt — „komédiázásnak” adatott meg a kiváltságos helyzet, hogy valaki „puszta művészetéből” — színjátszásából — megélhesen. A színház ugyanis az egyetlen institucionált művészet, melyen a világtársadalom „megkönyörült”, s mindennapi betéví falathoz juttatta művelőit. Író még nálunk sem él meg abból, hogy regényei jelennek meg, költő — mert versírásón töri a fejét, festő — mert támogatja a szövőipart: ugyanis rengeteg vásznat használ el. Velük szemben a halhatatlanság igényét támasztják és azzal küldik őket vissza a sarokba, hogy nincs olyan bölcs kádi, aki igazságot tudna osztani esetükben, meg tudná mérni, melyikük is Költő valójában, melyikük is Festő valójában

— az írás és a rajzolás művészete olyan művészet, melynek művészeit csak az Idő jelöli meg (csillaggal a homlokukon), s nincs is nagyobb kitüntetés, erkölcsi elégtétel, mint a síron túli megdicsőülés, a posztumusz elismerés, az a tudat, hogy a jövőnek írunk, a jelenben cseperedő unokáknak, a történelemnek, a halhatatlanságnak dolgozunk. Addig pedig illik tisztességes polgári foglalkozás után nézni. „Hova is jutnánk ellenkező esetben?! Így is annyi művésznk van, hogy Dunát lehetne velük rekeszteni. Hát még ha megneszelnék, hogy valaki is havi fizetésért ír szonettet vagy szabad verset! A színész viszont a jelen művésze, az meg tud rikatni vagy meg tud röhögtetni, azt végtére is lehet becsülni vagy nem becsülni, a színészetet lehet mérni, nem hiába mérik már a görögöktől kezdve, ott a vak is látja, hogy ki a jó színész, ki a rossz, ott még én is látom, ki a művész, ki a ripacs.”

Na, végre eljutottunk ideig! A világ hét csodájának egyike, hogy a legillékonyabb művészetnek vagyunk legrátermettebb földmérői, tünékeny voltát, tünékeny varázsát illesztjük társadalmi bérendszerünkbe és így épp előbbi mércénk logikájával kerülünk azonnali disszonanciába, amikor egyaránt megfizetjük a jó és a rossz színészeket is. Mert a színpadon nincs amatőr és nincs profi, csak jó és rossz színész van. Van művész és van kisiparos, s van olyan kis iparos is, akinek a névtáblája se látszik ki a vakondtúrásokból. Mégis megélnék békén valamennyien!

Már amilyen béke a színházak táján honol! Egy tapasztalt öreg színházigazgató mondta régen: „A teátrum épülete hasonlatos a rókalikához, ha üldöznek, zaklatnak, mindig találsz rajta hátsó kijáratot. Belülről viszont, akárhogy nézed is, ordások tanyája.” Erről az irigykedő, pöffeszkedő, hiú sértődékeny színházi belvilágról azonban már nagyon sokat és nagyon sokszor írtak; a közös munkát kijátszó, partnereket félrevezető, apróbb-nagyobb fricskákról, klikkekről, a bohémságtól meszse járó individualizmusról, ami sajnos profi színházainkban burjánzott el leginkább, s amitől egyelőre még nagyjából mentesek amatőrreink. No, természetesen nincs szándékomban védőbeszédet tartani az amatőrizmusról, mert hisz azért ők sem makulátlanok. Ha ez a szakmai irigység nem is fertőzte meg őket, legtöbbször olyan mimozalélek termett bele, hogy a szélfuvarra, a kisujj érintésére is azon nyomban meghervadnak. De ha még csak erről lenne szó! A kolerikusok minden bírálatot nagyon mellre szívnak, tiltakoznak, ágálnak, és nemcsak hogy menteséget keresnek, amivel elhárítanak maguktól a kritikát, de rögtön amatőr státusukat tartják maguk elé védőpajzsul. Hivatkoznak arra, amire éppen nekik nem lenne szabad hivatkozniuk, hiszen szabad akaratukból, belső kényszerből vállalták ezt a pluszmunkát, hivatkoznak arra, hogy fárasztó napjuk után jönnek játszani a színpadra, s ez a tény már egymagában is több tiszteletet és megbecsülést érdemelne... Egyszeriben visszavedlenek kisszerű magánemberékké s kitűnik szavukból, hogy csupán addig alkotók és színművészek, amíg a siker kecsegteti őket. Dicséret esetén ugyanis soha nem emlegetik könnyesen, rebegőn a többletművészetet. Akkor bizony csak arra büszkék, hogy mi kritikusok tényleg művészeket látunk bennük s méltányoljuk a teljesítményüket. Bár ezekkel a fent említett amatőrökkel ritkán történik hasonló. Ők ugyanis — az esetek legnagyobb hányadában — a rossz színészek. Erről még emberi habitusuk is méltán tanúskodik. A gyenge jellem, a gyenge színész nem tudja elviselni azt, hogy „követ vessenek” rá, a legjóindulatúbb bírálatot is hevesen visszautasítja, kifogásokat keres, a színpad körüli dolgokkal magyarázná meg mindazt a melléfogást, ami fent a saját színpadán történt. Inkább hivatásos színészre jellemző viszont, hogy nem egy esetben a kritikus rátermettségét, ízlésének, tájékozottságának volumenjét kérdőjelezi meg, személyes ellenséget lát abban, aki őt esetleg feddni merészezi.

Amatőr csak nagy ritkán hozakodik elő mesterségbeli tudásával, a profi színésztől gyakran megkapjuk azt, hogy olyan ismeretekkel hozakodik elő, melyeket a főiskolán szerzett — csakhogy szinte mindahányszor kísértetiesen téves helyen próbálja meg azokat alkalmazni.

Nincs is addig baj, amíg a színész szerepformálásának, a kollektív játék és színháza irányvonalának fejlesztése érdekében használja fel, alkalmazza a tanulmányai, művészi inaskora ideje alatt felcsipentett bölcsesleteket, de, kérdem én, mi értelme kérkedni velük egy-egy sekélyes előadás, téves szerepértelmezés, halványárga-liliumszínű alakítás oklatan és értelmetlen védelmében?! Ilyenkor aztán mindig kilóg az a bizonyos lóláb! Mert jó az, ha egy színész tájékozott, ha az olvasópróbán rendezőjének az előadandó művel kapcsolatos fejtegetéseit nem szájáttva hallgatja, mintha az óhéber irodalmi viszonylatokról lenne szó s nem mondjuk Brecht *Kurácsi mamájáról*, ha erudícióját az alakítandó előadás hasznára fordítja és nem gyakori — jobbára — tudálékoskodásra.

Az amatőrt ilyen tekintetben — nagy szerencséjére — megóvta a sors. Tehát minden ponton intuíciójára támaszkodik, irányítúje a művészi érzékenység, s ha ehhez még külön érdeklődés is járul, az csak dicséretes. Epp ezért tartom a legigazibb, az elementáris, a tőről metszett színésznek épp azt a tehetséges amatőrt, aki nemcsak hogy minden szerepében újra születik, hanem újra és újra fedezi fel magának a színpadot, a világot. Aki született arra, hogy színész legyen, s nem esztendőök folyamán kardvívás, balett, művészi mozgás, énektechnika, lovaglás és egyéb órákon izzadva, kínnal sajátította el a mesterséget. Mert — és itt ismét egy paradoxonnal találkozunk — hagyományos, divatjamúlt főiskoláink megkövesedett módszereivel csak külsőségekre, formákra oktatják hallgatóikat. Mintha Grotowski, Barba, Brook nem is lettek volna, nem is lennének. Sztanyiszlavszkijról is jó, ha elméletben tudnak, hogy ha úgy mond értesültek róla. Mesterembereket nevelünk, de egészen kezdő segédeknek is kiosztjuk az okleveleket. Miért? Lehet a művészetre oktatni egyáltalán? Megértésére, felmérésére, érzékelésére minden pillanatban. De találkozunk-e már költővel, íróval, akit az egyetemen hallgatott előadások tettek naggyá? Aki — ha nem hallott volna tanárja szájából Baudelaire-ról, Eliotról, Poe-ról — soha nem adott volna maradandót? Bizony nem. Mert amit megtanulhatott, azt Baudelaire, Eliot, Poe költeményeit olvasva tanulta meg. Egyetem legfeljebb irodalomkritikust vagy középiskolai tanárt állíthat elő. Lombik-kritikust és lombik-tudóst. A költők pedig még mindig a bokorban teremnek, habár nem mindegyik bokorban! Színészt sem lehet tehát gyártani sorozatban. Illetve, színészt lehet, csak színművészt nem. Szerencsénk ismét, hogy van a fogalmak elválasztására két külön szavunk — tudunk tehát disztingválni. Noha magasságos és nagybecsű intézményünk még mindig megőrizte a „színművészeti főiskola (akadémia)” nevet s nem változtatja azt át színészképző főiskolára, aminthogy funkciója megkövetelné — hiába, a „színművészeti” címzés mégiscsak fennköltebb, méltóságosabb!

Visszatérve pedig egy korábbi meghatározásra: az elementáris színész, vagy — most már pontosabban — a színművész, legyen bár hivatásos színháznak a tagja, lélekben mindig megmarad amatőrnek. Legálábbis abban a korrespondenciában, ahogyan én látom a dolgok állását, nem pedig intézüciókhoz való hovatartozás viszonylatában.

Mi azonban most mégis — félreértéseket és az olvasó összeboltygatását elkerülendő — maradjunk meg a tradicionális felosztásnál, úgy, ahogyan azt írásunk elején is tettük, s ha a továbbiakban amatőrizmusról—professzionalizmusról szólunk, kivétel nélkül a termelési viszonyok szemszögéből értelmezzük a kérdést. Profi tehát az, aki évente megfelelő vagy nem megfelelő bér, térítmény ellenében betermeli magát és alakítását bizonyos számú színelőadásba (nálunk ez maximálisan négy szerepet jelent per koponya), amatőr pedig az, aki sokkal gyengébben dotált intézmény évi programjába tehetségén kívül még a fölös lelkesedését is beépíti) rendszeres munkát végző amatőrtársulat esetében évente ez is maximálisan négy szerepet jelent per koponya), amiért természetesen egy fitying térítést nem kap — legfeljebb birkapaprikást vacsorára, ha a szomszédos községben vendégszerepel. Amennyiben pedig így áll a helyzet, márpedig kevés ellenérvet lehet felhozni ellenkezőjének bizonyítására, hol marad a társadalmi elismerés, hol maradnak az amatőrök munkáját is folyamatosan kísérő szinkritikák, hol maradnak eminens kritikuskaink a különböző amatőrrendezvényekről?

Nagyon téved az, aki úgy gondolja, hogy a jó színész mind a hivatásosnak kikiáltott színházak kenyerét rágja, a rossz színészek pedig az amatőrregyesületek színpadán gyűltek össze — ami végeredményben annyit jelentene, hogy a profi társulat a művészek karámja, az amatőr-színház meg a dilettánsok, köklerek, ripacsok ispotálya. De jó is lenne, ha ennek a téves képzetnek legalább az első fele is félig igaz volna!

Epp ezért lenne igen tanulságos, ha kezdetben még csak kísérletként is, hogy a két különálló szemlét (a hivatásos színházak és az amatőr-színházak évi fesztiválját) valamiféleképp vegyítsük, a tartományi színházak találkozóira nemcsak ad hoc hívnánk meg az amatőr-társulatok valamelyikét vendégnek, hanem — mondjuk — az amatőr-fesztivál első két helyezett előadását hivatalos programba iktatnánk a hivatásos színházak fesztiválján. Így aztán valóban a tartományi színházak szemléje lenne ez a rendezvény, tartalmában is, nemcsak nevében.

Az idén a šidi Djura Kiš Művelődési Egyesület ruszin színjátszói Gogol *Házitűznézőjét* hozták el a szabadkai találkozóra. A hivatásos színházak szemléje szervezőinek részéről azonban mindez csupán szép gesztus volt, hogy: íme, lásson a közönség amatőrelőadást is! A šidiek pedig legyenek igen megtisztelve, hogy „színészszámba” vették őket! Hogyan esett a választás Šidre, azt nem tudom megmondani. Mert az idei amatőrtérmezből kiválóbb produkciót is programba lehetett volna iktatni. Ettől függetlenül, az amatőrizmus jelen volt — ha még konkurrencián kívül is — a hivatásosok szemlén. A jég tehát megtört. Csak most tovább kellene törni! Ugyanis, merem állítani, s ehhez nincs szükség nagy bátorságra, hogy a Stara Pazován és Kikindán rendezett tartományi amatőrszemlén volt néhány olyan előadás, mely művészi értékeinél fogva méltán kerülhetett volna a Szabadkán megtartott hivatásosok találkozásának műsorába és igen nagy riválisa lehetett volna az egyébként díjazott produkcióknak is. Három előadás mindenképpen eléri azt a színvonalat, amelyet a hivatásos színházaknál látunk — hacsak nincsenek felette?!!

Elsősorban a kikindaiak Laza Lazarević *Sváb nő* című előadására gondolok, mely első díjat nyert Pancsevón a kisszínpadok fesztiválján. Dragan Jović rendező dramatizálta a novellát, találébb kifejezéssel ő álmodta színpadra. Mert a három szereplés, mindössze negyven percig tartó játék nem más, mint egy gyönyörű színpadi álom. Megérdemelne, hogy kritikusaink, színházi szakembereink alaposan tanulmányozzák, mélyrehatóan elemezzék s, hogy tartományunkat szerte az országban képviselje.

Aztán itt van a cservenkai Stevan Sremac amatőr-színház Krleža-előadása, az *Agónia*, Varga István rendezésében. Első díjat szerzett az amatőr színjátszók tartományi fesztiválján, a kulai köztársasági szemle színészileg legkiválóbb előadása volt és jelölték a trebinjei országos fesztiválra is. Nem túlzok, amikor azt mondom, hogy alig volt hivatásos színházban külön *Agónia*-interpretáció. Luka Dotlić szerint Varga István ezzel az előadásával legnagyobb tiszteletét és háláját róta le egykori professzora, Branko Gavella iránt. Egy belgrádi rendező a cservenkai előadást követően így kiáltott fel: „Életemben eddig nyolc különböző *Agónia*-előadást láttam, ez a kilencedik, és nem akarok hinni a szememnek és az értelemnek, de mind között ez a legtökéletesebb!” Laura alakítóját, Vasiljka Glušićát külön kiemelték a bíráló bizottságok. Ennek a fiatal színésznőnek legnagyobb színházainkban lenne a helye, s nem a cservenkai amatőr-színház pénztárában, ahol jelenleg is dolgozik. Vasiljka Glušica olyan amatőr, mint amilyenekről írásom kezdetén említést tettem, alakításában egyes-egyedül művészi érzékenysége, színészi vénája vezeti. Nem értelmileg, emocionális síkon ragadja meg a figurát. Sikerei és díjai után pattant ki a vele kapcsolatos anekdota: „A cservenkaiak tudatában voltak, hogy nagy fába vágják a fejszéjüket, amikor az *Agóniát* tűzték műsorra. Neves rendezőt akartak tehát felkérni, hogy állítsa színpadra a művet. Így esett a választás Varga Istvánra. Varga gondolkodási időt kért, aztán ráállt, hogy megpróbálja a lehetetlent, amatőrökkel készítsen el a Krleža-előadást. Megkezdődtek a

próbák. Lembachhal és Križoveccel semmi probléma nem volt. Tudták, mit kell csinálniuk, mit követel tőlük a rendező. Glušica azonban sehogy sem tudott megbírkózni Laurával. Egy héten át minden próba sírással végződött. En ebből egy szót sem értek — zokogta —, hagyjanak ki az előadásból! Varga István azonban kitartott mellette. És csodák csodája! A tizedik próba körül a színész nő kinyílt, ragyogott, s teljes művészetével pompázott a színpadon, akár csak a lótusz virága. Megrázó játéka elragadtatta azokat a színházi szakembereket, akik véletlenül eltévedtek az *Agónia* valamelyik előadására.”

Végezetül, mintegy emlékezetűl, leírom a harmadik előadás címét is. A Kikindai Amatőrszínház Ljubomir Simović *Hasszán aga hitvese* című kissé formabontó, remek színpadképben és jelmezekben bemutatott előadása is megérdemelte volna, hogy „hivatásos” közönség elé vigyék.

És még valamit. A BITEF-re évről évre érkeznek amatőr színházi csoportok, amelyek méltó versenytársai a társadalmi segítséggel működő társulatoknak. Peter Brook a tavalyi belgrádi szemlén a világ minden tájáról toborzott amatőrökkel játszatta *Az ikek* című nagy sikerű előadást. De szinte felmérhetetlen azoknak a színházi entuziasztáknak a száma, akik vagy ad hoc-csoportokba vagy többé-kevésbé állandó amatőrtársulatokba tömörülve mutatják be istentiszteletüket Thaliának. Amerikában alig van állami színház, különböző alapítványok tartanak el társulatokat és rajtuk kívül tízezrekre tehető az amatőregyüttesek száma. Hasonló a helyzet a Szovjetunióban is, ahol a számos amatőrszínház előadásainak nívója kiegyenlítődik a hivatásosokéival. S ez ott tudott, közismert tény. Nálunk azonban épp az amatőrizmusról alkotott hagyományosan téves képzetek következtében élesen elválasztják ezt a „két fajta” színjátszást. Márpedig színjátszás csak egy van, ami aztán lehet jó és rossz, hiteles és mesterkelt.

Persze, mindebből nem következik, hogy amatőr színjátszóink teljesen ismeretlen alpinisták, akik állandóan csúcsokon vannak, a csúcsokat ostromolják, s valamennyi kísérletük eredményes. Amatőrszínházainkban is, akár csak a profiknál, szép számban készülnek elhibázott előadások. Amatőr körökben is nagyítóval kell keresni a művészt. De vannak, övezve, mondjuk, nyolc-tíz mesteremberrel meg dilettánsal. Illene róluk tudomást szerezni!

A szocialista színház ugyanis nem cirkusszal, slágerpódiummal, lam-pionos táncteremmel kiegyenlíthető szórakozóhely, hanem egyetemes művelődésünk egyik pillére, olyan masszív építmény, melyben vállt vállnak vetve a legjobbaknak kellene részt venniük. Viszont lyukacsos, megbízhatatlan abban az esetben, ha tervezői „kispórolják” belőle az anyag egy részét, ha külön rakják fel a téglát és külön a maltert. Színházi életünk márpedig akkor képezne megbonthatatlan egységet, ha „amatőr” és „profi” szorosabb kapcsolatba kerülnének. Ideje volna már elindulni a megvalósítás útján!